

کتابخانه‌های عمومی آینده

رسول زوارقی^۱

چکیده

این مقاله چالش‌های آینده کتابخانه‌های عمومی را بررسی می‌کند. بدین منظور ابتدا کتابخانه‌های عمومی، اهداف، و آرمان‌های وجودی آنها بیان می‌شود. برای بیان این چالش‌ها، شناخت آینده، ویژگی‌ها، و مسائلی که هر پدیده‌ای در آینده با آن مواجه خواهد شد ضروری است؛ قسمت دوم مقاله به این مبحث می‌پردازد. تاریخچه کتابخانه‌های عمومی و ویژگی‌ها، خدمات، امکانات فعلی و آینده، و نقش آن در مردم‌سالاری الکترونیک نیز بررسی می‌شود.

کلیدواژه‌ها

کتابخانه‌های عمومی، خدمات

مقدمه

مردم‌سالاری الکترونیک در مقابل دولت الکترونیک شنیده می‌شود، کتابخانه عمومی که سومین رکن «ساختمان مردم‌سالاری اطلاعاتی» است، وظیفه‌ای خطیر برعهده دارد. کتابخانه عمومی اهداف خاصی دارد که قابل چشم‌پوشی نیستند و در طول زمان در گردونه تغییر قرار گرفته و خود را با مقتضیات زمانی تطبیق می‌دهد. نقش کتابخانه عمومی در مردم‌سالاری، توسط رانگانانان مطرح شد و همان مردم‌سالاری در حال حاضر در چارچوبی جدید، نام مردم‌سالاری الکترونیک به خود گرفته است. زمانی، صاحب بن عباد، برای حمل کتاب‌های دینی خود، مجبور

کتابخانه عمومی یکی از ارکان اصلی جامعه مردم‌سالار است و در تغییر اوضاع و احوال جامعه نقش بسزایی دارد. کتابخانه عمومی، برای آنکه بتواند به اهداف تعیین شده، یعنی ارائه اطلاعات، دست یابد و جوابگوی نیازهای رو به گسترش همگان در عصر اطلاعات و ارتباطات باشد، باید خود را با چالشی به نام زمان، وفق دهد و خود را برای آینده‌ای بهتر آماده کند. پس کتابخانه‌های عمومی، علاوه بر اینکه خود را با مسیر آینده همراه می‌سازند، جامعه را نیز به فردایی بهتر هدایت می‌کنند. حال که زمزمه

۱. عضو هیئت علمی گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه تبریز zavarraqi@tabrizu.ac.ir

به استفاده از چهارصد شتر می‌شد و در آینده‌ای نه چندان دور کتابخانه عمومی در فضایی بدون دیوار و مجازی، میلیون‌ها برابر محتوای اطلاعاتی آن کتاب‌ها را به کاربران الکترونیکی فردا ارائه خواهد داد.

کتابخانه‌های عمومی: آرمان‌ها

برای شناخت این آرمان‌ها، باید از کتابخانه عمومی تعریفی ارائه شود. در دانشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، کتابخانه عمومی چنین تعریف شده است: «کتابخانه‌ای که خدمات آن برای ساکنان یک اجتماع، بخش یا ناحیه، رایگان باشد و تمام یا قسمتی از هزینه آن از بودجه عمومی مملکت تأمین گردد» (۲: ۳۳۸). در این تعریف نکاتی چون ارائه خدمات، رایگان بودن، و دولتی بودن، قابل توجه است و هریک وظایفی را بر دوش کتابخانه عمومی می‌گذارد. طبق اعلامیه رسمی انجمن کتابداران آمریکا که در ۱۹۵۶ منتشر شد، اهداف کتابخانه‌های عمومی به این شرح تعیین شده است:

۱. کمک به توسعه و اعتلای دانش؛
۲. پر کردن اوقات فراغت افراد جامعه به نحوی که باعث بهسازی رفتارهای فردی و اجتماعی آنها شود؛
۳. کمک به شناخت و درک؛
۴. کمک به شکوفایی و اعتلای استعدادها و خلاقیت‌های روحی و ذهنی افراد جامعه؛
۵. بالا بردن توانایی‌های افراد جامعه برای انجام امور روزمره و حرفه‌ای؛
۶. کمک به توسعه آزادی و دموکراسی و کاهش فشارهای اجتماعی و سیاسی از طریق

مطالعه؛

۷. کمک به فرد برای اینکه عضو بهتری برای جامعه و خانواده باشد؛
۸. کمک به فرایندهای خودآموزی، سوادآموزی، و کسب سواد اطلاعاتی؛ و
۹. همگامی با آخرین پیشرفت‌هایی که در علوم و فناوری‌های مختلف به وجود آمده است (۵: ۱۹۱).

طبق بیانیه یونسکو در ۱۹۷۲، کتابخانه عمومی نهادی است که باید امکان خودآموزی و آموزش مداوم را برای کلیه افراد جامعه فراهم آورد. دستنامه کتابخانه‌های عمومی، اهداف آن را چنین برمی‌شمارد: «ایجاد فرهنگ، آموزش، اطلاعات، سرگرمی، فرصت‌های تحقیقاتی و ایجاد ارتباط بین مردم و سازمان‌ها و نهادهای جامعه» (۶: ۲۳).

همان‌طور که در تعاریف و اهداف دیدیم، در هیچ‌کدام از این اهداف و تعاریف از ابزار و وسیله خاصی ذکری به میان نیامده است و فقط بر روی اهداف کتابخانه عمومی که در هر زمان و مکانی ثابت است تمرکز شده است.

آینده: از آرمان‌ها تا واقعیت

آینده، تداوم حال، و حال تداوم گذشته است. آینده محصول گذشت زمان است و زمان همیشه در حال گذر است. زمان روزی با رنسانس، روزی با دموکراسی، روزی با انقلاب صنعتی، و روزی با موج سوم یعنی انقلاب اطلاعات و ارتباطات به حرکت ادامه داده و خواهد داد. البته اگر مدت زمان وقوع تحولات فوق را بررسی کنیم، می‌بینیم که

مدت زمان وقوع تحولات، رفته رفته کاهش می‌یابد و چه بسا که در قرن ۲۱، که حال در آن زندگی می‌کنیم، شاهد چندین تحول دیگر باشیم. پس در سخن از آینده، نباید به آینده‌ای دور از انتظار و آرمانی اندیشید. منظور از آینده، آینده‌ای نزدیک، واقعی و قابل دسترسی برای بشر است که به زمان حال پیوسته است. در اینکه، آینده، دنیایی دیجیتال، مجازی، خودکار، الکترونیک، اینترنتی، و سایبرنتیک خواهد بود شکی نیست. ابزارهای انتقال اطلاعات (محمل‌های اطلاعاتی) رو به کوچک شدن و انعطاف‌پذیری و با قابلیت‌های بیشتر برای به چالش کشیدن دیگر رسانه‌ها هستند. حال این نکته را نباید از ذهن دور داشت که انسان در عین حال که وارد دهکده جهانی خواهد شد (به صورت مجازی) فاصله‌ها و عواطف انسانی نیز تحت تأثیر فناوری‌های جدید قرار خواهند گرفت. از سوی دیگر جهان آینده رو به یکپارچگی و به قولی جهانی شدن یا به قولی دیگر جهانی‌سازی گرایش دارد که محصول آن وجود فرهنگ‌ها، ایدئولوژی‌ها، و مکاتب متفاوت مادی و فرامادی در این دنیای شبکه‌ای خواهد بود و اگر فرهنگی، قابلیت‌ها و ظرفیت‌های خود را در این آشفته بازار فرهنگی، ارائه نکند یا عقب بماند، در جامعه جهانی محو خواهد شد. به این ترتیب، وظیفه کتابخانه‌های عمومی، به عنوان یکی از حامیان اصلی فرهنگ ملی و بومی، در این کارزار، غیرقابل انکار است. از آنجا که کتابخانه عمومی حافظه مکتوب یک فرهنگ، یک قومیت، و یک ملیت است، تا زمانی که بتواند کاربران و استفاده‌کنندگان خود را از

فرهنگ بومی و ملی خود سیراب کند، در این کارزار پیروز خواهد بود، در غیر این صورت با شکست کتابخانه عمومی در فرهنگ بومی و ملی یک منطقه یا کشور خلاهایی ایجاد شده و شهروندان آن منطقه برای پر کردن این خلأ از فرهنگ‌های دیگر استفاده می‌کنند.

از طرف دیگر با ظهور اینترنت و به وجود آمدن وب سایت‌های اینترنتی، الزاماً هر چیزی که در وب سایتی نوشته شده باشد، درست و قابل تأیید نیست. و این امر، باز هم وظیفه خطیر کتابخانه‌های عمومی را نشان می‌دهد که بار اصلی هر نوع خدمات اطلاعاتی به جامعه اطلاعاتی واقعی (اقتشار متفاوت مردم) را بر عهده دارند. از سوی دیگر از بعد معرفت‌شناختی، زمان به سوی پست مدرنیسم، تکثرگرایی، و هرمنوتیک پیش می‌رود. در این موارد، اگر از پشت عنیک پست مدرنیسم به جهان آینده نگاه کنیم، آینده‌ای بی‌ثبات و متغیر را خواهیم دید. در کنار این مسئله، پست مدرنیسم، تضادهایی را توجیه می‌کند که اصلاً با نحله‌های فکری مدرنیسم همخوانی ندارد؛ مثلاً مطابقت فردگرایی در برابر جهانی شدن که یکی بر پایه اصالت فرد و دیگری بر پایه اصالت جمع شکل گرفته یکی از پدیده‌های پست مدرنیسم است. کتابخانه عمومی علاوه بر اینکه به فرهنگ ملی و بومی منطقه‌ای توجه می‌کند باید به بعد جهانی و مسئله فرهنگ جهانی و آینده مشترک بشر، توجه داشته باشد.

کتابخانه‌های عمومی و آینده

با توجه به تعریف و اهداف کتابخانه‌های

عمومی و شمایی از آینده به چگونگی تعامل میان این دو می‌پردازیم. برای بررسی این تعامل از تقسیم‌بندی گورمن استفاده می‌کنیم:

۱. مکانی که هستیم و مکانی که بوده‌ایم؛
۲. مسیر احتمالی که در آن در حال حرکتیم؛
۳. تأثیر آینده بر کتابخانه‌ها و استفاده‌کنندگان کتابخانه‌ها؛ و
۴. چگونه خود را سازماندهی و کتابخانه‌هایمان را برای پاسخ به چالش‌های مربوط به تغییرات اداره کنیم (۱: ۴).

در مورد اول کتابخانه‌های عمومی کنونی از نظر مجموعه‌سازی ترکیبی از مواد چاپی و الکترونیکی، برای برآوردن اهداف مشخص شده خود در جامعه می‌باشند که آن هم به نوبه خود میراث افرادی چون ژولیوس سزارها، ادوارد ادواردزها، و شاید بیشتر از آنها، خواجه رشید الدین فضل‌الله‌ها، خواجه نصیرالدین طوسی‌ها، و صاحب بن عبادها می‌باشد. کتابخانه‌های عمومی امروزی، سه مرحله را طی کرده‌اند و در پی آن، شاهد دگردیسی در ساختار کتابخانه هستیم. در مرحله اول، کتابخانه کاغذی با مجموعه‌ای کاغذی بود که هنوز هم در کشور ما چنین کتابخانه‌هایی به چشم می‌خورند. در مرحله دوم، کتابخانه خودکار با مجموعه‌ای کاغذی به وجود آمد که امروز، اکثر کتابخانه‌های دنیا به این صورت‌اند؛ و مرحله سوم، که از سال ۱۹۹۲ شروع شده است، کتابخانه الکترونیکی با

مجموعه‌ای از رسانه‌های الکترونیکی پدید آمد که کتابخانه‌های دیجیتالی از این نوع کتابخانه‌ها هستند (۱: ۱۵). باید به این نکته اشاره کرد که در کتابخانه خودکار به غیر از فهرست پیوسته، نفع مستقیم آن بیشتر برای ارائه‌دهندگان خدمات (کتابداران و کتابخانه‌ها) است تا استفاده‌کنندگان از خدمات. تبدیل ساختار کتابخانه کاغذی در قرن نوزدهم به کتابخانه خودکار در قرن بیستم دارای ویژگی‌های زیر است:

۱. استانداردسازی داده‌ها،
۲. دسترسی به فایل‌ها از راه دور،
۳. ارتباط و ترکیب فایل‌ها،
۴. دسترسی به فایل‌های مختلف و متعدد از یک پایانه،
۵. افزایش استفاده تعاونی از فایل‌های مشترک،
۶. عدم تداوم فایل‌های متعدد و کم و بیش تکراری محلی،
۷. توانایی بیشتر برای انجام کارها به وسیله پرونده‌های رایانه‌ای، و
۸. افزایش آسیب‌پذیری در برابر اشتباهات مربوط به فناوری.

البته باید به این نکته اشاره کرد که استفاده از فناوری جدید در گذشته نیز مورد توجه کتابداران بوده است: والتر شومیر^۲، کتابدار آلمانی، در سال ۱۹۳۵ تلویزیون را انقلابی برای بازیابی اطلاعات و به خصوص کتابخانه‌ها پیش‌بینی کرده در سال ۱۹۲۵ پل اتله^۳ و رابرت گلداسمیت^۴، کتابخانه ریز عکسبرداری ساده را برای کتابخانه‌ها توصیه

2. Walter Schumeyer

3. Paul Otlet

4. Robert Goldsmith

کردند (۱ : ۲۲-۲۳).

برای شناخت هر چه بیشتر وضعیت و نقش کنونی کتابخانه‌های عمومی، مطالعه اخیر کتابخانه‌های عمومی و جامعه اطلاعات اروپا را بررسی می‌کنیم که سه نقش اساسی را در سرتاسر اروپا بر عهده خدمات کتابخانه عمومی گذاشته است: رفاه اجتماعی، اطلاعات، و آموزش (۹ : ۱۹۲).

کتابخانه‌های عمومی، در آغاز، دانشگاه فقرا نام گرفته بودند، که باید این اهداف و وظایف را در آینده به نحو بهتر و کارآمدتری انجام دهند. مسیر احتمالی که در پیش روی کتابخانه‌های عمومی قرار دارد، ایفای نقش‌های فردی و اجتماعی به صورت بهتر، با استفاده از فناوری‌های جدیدی چون اینترنت، شبکه‌ها، و سایر ابزارهای الکترونیکی است. با نگاهی به ارائه خدمات کتابخانه عمومی در گذشته به بعضی نقاط ضعف کتابخانه عمومی پی می‌بریم که می‌توان آنها را اکنون به سادگی با ابزارهای جدیدتر و در آینده با نوع پیشرفته‌تر آنها رفع کرد. اطلاعاتی که روزی جزء وظایف غیرمستقیم کتابخانه عمومی به شمار می‌رفت، اکنون به عنوان یک کالا محسوب می‌شود و حتی بسیاری از کشورها، همچون فرانسه از چندین دهه قبل روی آن مالیات وضع می‌کنند. در آینده‌ای که به قول فردوسی «توانا بود هر که دانا بود» و یا به قول بیکن «دانش، توانایی است»^۵، نقش کتابخانه‌ها، بالاخص کتابخانه‌هایی که در بطن جامعه قرار دارند (کتابخانه‌های عمومی)، بسیار بارزتر و

آشکارتر خواهد شد. کتابخانه‌های عمومی، باید با اتخاذ موضعی فعال در شکل‌دهی آینده، نقش مؤثری بر عهده گیرند، نه اینکه به صورت انفعالی منتظر شکل‌گیری آینده‌ای مبهم و تأثیر آن بر کتابخانه‌های عمومی باشند. از آنجا که کتابخانه عمومی به عنوان رهبر اعضای جامعه ایفای نقش می‌کند، پس بسیاری از ابزارهای انجام وظایفی که به تبع اهداف و رسالت کتابخانه عمومی مطرح است، تغییر خواهند کرد.

آینده و به‌طور کلی عامل زمان هر پدیده‌ای را متأثر می‌سازد. کتابخانه‌های عمومی هم از این قاعده خارج نیستند. تغییرات بارز در فناوری خدمات کتابخانه به عنوان ابزاری برای ارائه خدمات، تصویر مبهمی از آینده بر جای گذاشته است. به احتمال زیاد، کتابخانه‌های عمومی در آینده، از نظر منابع به منابع الکترونیکی، ولی از نظر فضا و برقراری روابط اجتماعی میان اعضای یک جامعه، برای پر کردن خلأ عاطفی - به علت کاهش روابط رودررو - به عنوان یک مکان باقی خواهد ماند. اهداف و رسالت‌های کتابخانه‌های عمومی با دسترسی به امکاناتی چون گروه‌های مباحثه، گروه‌های خبری و پست الکترونیکی، کنفرانس‌های از راه دور، و مانند آن بسیار بهتر و کامل‌تر قابل رسیدن می‌باشد.

برای تجدید سازمان و آماده کردن کتابخانه‌های عمومی برای رویارویی با عامل زمانی آینده باید به فاکتورهای موجود در

کتابخانه عمومی دقت کنیم. کتابخانه عمومی، متشکل از کتابدار، منابع، ابزارهای قابلیت دسترسی منابع، و مکانی به عنوان کتابخانه عمومی است. خدمات کتابخانه، فعالیتی پر جنب و جوش و خدمت‌گرایانه است و بار اصلی تحرک بخشیدن به کتابخانه و خدمت کردن برای مراجعان بر دوش فردی به نام کتابدار است. «پیوند نزدیک بین توسعه خدمات کتابخانه و تغییر در روش‌های کاری کاربران به چشم‌انداز جدید افراد مسئول خدمات کتابخانه‌ای (کتابداران) نیاز دارد» (۱: ۹۳). کتابداران باید برای بقای خود دارای دو عامل سواد اطلاعاتی و سواد شبکه‌ای باشند. علاوه بر آن باید در ترویج این دو عامل به عنوان لازمه زندگی در عصر الکترونیک، در نهادی به نام کتابخانه عمومی، تلاش کنند. سواد اطلاعاتی، توانایی یافتن، ارزیابی، و استفاده مؤثر از اطلاعات مورد نیاز به کمک مهارت‌ها و به منظور یادگیری مداوم است (۳: ۹۹).

سواد شبکه‌ای، توانایی شناسایی، دسترسی، و کاربرد اطلاعات الکترونیکی شبکه اطلاعاتی است. لازمه سواد شبکه‌ای در فرد، وجود دو امر است: (۱) دارا بودن دانش اطلاعات شبکه‌ای؛ و (۲) مهارت‌های بازیابی، ارزیابی، و کاربرد اطلاعات شبکه‌ای.

دانش اطلاعات شبکه‌ای عبارت است از: الف) شناسایی حدود و کاربرد خدمات و منابع اطلاعاتی شبکه‌ای جهانی، ب) درک نقش و کاربرد اطلاعات شبکه‌ای در حل مسائل و انجام فعالیت‌های اولیه زندگی، و ج) آگاهی از اینکه نظام مورد استفاده

توسط کدام شبکه اطلاعاتی به وجود آمده، مدیریت و دسترس‌پذیر شده است (۳: ۱۰۰). نقش کتابدار در عرصه الکترونیک، بیشتر آماده‌سازی منابع جهت خودآموزی است و نقش مربی‌گری و آموزش‌دهندگی کتابدار، هیچ زمانی از بین نخواهد رفت. کتابخانه عمومی به حکم سرشت خود باید عامل تغییر باشد و این تغییر از طریق آموزش و میانجیگری و تنویر کتابدار حاصل می‌شود. معرفی منابع الکترونیکی مناسب و راهنمایی محققان برای اینکه بتوانند جست‌وجوی بهتری انجام دهند، همچنان جزء مسئولیت‌های کتابداران خواهد بود (۸: ۲۳۶). مجموعه‌های کتابخانه‌ای باید با تسهیل استفاده از منابع کتابخانه‌ای، امکان استفاده از منابع سایر کتابخانه‌ها را برای کاربر فراهم کنند. کتابخانه‌های عمومی می‌توانند با تبلیغات و معرفی منابع خود و استفاده از فناوری‌های جدید، استفاده از مجموعه‌های کتابخانه‌ها را افزایش دهند. کتابخانه‌های عمومی در دوره‌ای که از دولت الکترونیکی و مردم‌سالاری الکترونیک سخن به میان می‌آید، باید علاوه بر افزایش همکاری خود با مقامات شهری و سایر سازمان‌های محلی، امکان ارتباط الکترونیکی با این نهادها را با کاربران از طریق ارائه پیوندهایی به سازمان‌های محلی و شهری در وبسایت کتابخانه عمومی، فراهم کنند. بدون دسترسی همگانی به منابع اطلاعاتی مردم‌سالاری ممکن نخواهد بود، به‌خصوص هنگامی که اطلاعات در حال تبدیل به عامل حیاتی در بیشتر مشاغل و

حرف هستند، ضرورت دارد که «حداقل مقدار» در دسترس همه افراد باشد و در غیر این صورت نوع جدیدی از نابرابری ظهور خواهد کرد: گروهی برخوردار از اطلاعات و گروهی محروم از آن (۷: ۱۸۱-۱۸۲). به طور کلی برای اعلام وجود در جامعه اطلاعاتی آینده، هر نهاد یا شخص باید قسمتی از فضای سایبر را به خود اختصاص دهد و این امر میسر نخواهد شد مگر با ایجاد یک وب سایت.

کتابخانه‌های عمومی باید به عنوان یک نهاد عمومی خدماتی، بتواند وظایفش را که نشأت گرفته از اهداف تأسیس کتابخانه‌های عمومی است و در مقدمه مقاله نیز آمد از طریق وب سایت، به صورت دیجیتالی انجام دهد. از این به بعد است که بحث‌هایی چون کتابخانه‌های دیجیتالی و کتابخانه‌های دیجیتالی شخصی به میان می‌آید. «قبل از اینکه کتابداران شروع به توسعه وب سایت کتابخانه کنند، نیازمند تعیین مشخصات سنی استفاده‌کنندگان، هدف استفاده‌کنندگان، ارزیابی نیازها و خواسته‌های مراجعان سایت، و داشتن یک هدف منطقی برای وب سایت هستند. آنها باید برای مدیریت منابع موجود در وب سایت و نگهداری از آنها طرح و برنامه‌ای هدفمند و توسعه‌یافته داشته باشند. به عنوان مثال، توسعه یک خط مشی گرینش سایت برای پیوند دادن به آن در وب سایت کتابخانه که چگونگی پشتیبانی وب سایت از تمامی اهداف کتابخانه و ارتباط با خط‌مشی کتابخانه در مورد آزادی اندیشه را نشان

دهد، می‌تواند از سانسور داخلی و خارجی جلوگیری کند» (۱۱: ۱۵۵). تأثیرگذاری از طریق وب سایت بر روی نوجوانان، بیشتر از دیگر گروه‌های سنی است، زیرا آنها در دوره اینترنت متولد شده و به استفاده از اینترنت بیشتر علاقه دارند.

پس با توسعه وب سایت‌های خاص نوجوانان نه فقط برطرف کردن نیازهای رشدی نوجوانان، بلکه با احترام گذاشتن به دانش فناوری‌های وب و طراحی وب سایت، کتابداران می‌توانند، نوجوانان را به پشتیبانان و استفاده‌کنندگان دائمی کتابخانه‌ها تبدیل کنند. این رویه هم اکنون در آمریکا پیگیری می‌شود، به طوری که هر کتابخانه عمومی علاوه بر داشتن یک وب سایت رسمی برای کتابخانه عمومی، یک وب سایت خاص هم برای نوجوانان دارد. حال باید توجه داشت که با گسترش قلمرو و جهانی شدن خدمات کتابخانه عمومی از طریق وب سایت، این گونه کتابخانه‌ها با مسئله‌ای چون کاربرنامرئی روبه‌رو هستند، زیرا دسترسی به وب سایت‌ها از هر نقطه از جهان ممکن است.

در روند تأمین دموکراسی در دستیابی به اطلاعات، تلماتیک^۶ (انفورماتیک از راه دور) نیز بر دامنه توزیع و نشر همگانی اطلاعات به دست آمده از طریق کتابخانه‌ها و شبکه‌های آنها و کاربرد گسترده آنها می‌افزاید. اینترنت ویژگی‌هایی دارد که حرفه‌گرایی سنتی در درون کتابخانه‌ها را به مبارزه می‌طلبد. نمونه‌هایی از این امکانات عبارتند از:

ارتباط میان شهروندان و تصمیم‌گیری، ارتباط بین‌المللی آسان‌تر، و تهیه اطلاعات به‌وسیله کتابخانه‌ها و استفاده‌کنندگان. از نقطه نظر استفاده‌کنندگان، بزرگ‌ترین امکانات اینترنت در ویژگی ارتباطی آن نهفته است. درباره اینکه پست الکترونیکی چگونه مجراهای جدیدی از بازخورد میان شهروندان و تصمیم‌گیران می‌گشاید، گفت‌وگوهای بسیاری مطرح است. هر چند سخت‌افزارهای لازم در خانه یا در اداره در دسترس همگان قرار ندارد، اما عدالت اقتضا می‌کند که این سخت‌افزارها در بعضی مؤسسات عمومی در دسترس عامه گذارده شود و چه جایی بهتر از کتابخانه‌ها که مردم برای کسب اطلاعات با آن خو گرفته‌اند؟ در زمینه استفاده آزاد از اینترنت، کتابخانه‌ها می‌توانند وسیله‌ای برای تماس با دیگر استفاده‌کنندگان از شبکه باشند که این امر می‌تواند انگیزه‌ای در روابط جدید بین‌المللی در سطح همگانی باشد (۷: ۱۸۴-۱۸۵). از نتایج غیرمستقیم مردم‌سالاری الکترونیکی تبدیل همکاری و هماهنگی ملی به همکاری و هماهنگی بین‌المللی است. همان‌گونه که در آغاز، مبارزه با بی‌سوادی جزء وظایف کتابخانه‌های عمومی محسوب می‌شد، در آینده نیز آموزش استفاده از شبکه (اینترنت) و آموزش سواد اطلاعاتی و اینترنت برای جلوگیری از محرومیت افراد از دسترسی به اطلاعات، از وظایف آینده کتابخانه‌های عمومی محسوب می‌شود. مهارت‌ها و فناوری‌ها جدید امکان کمک به کاربران را برای تهیه فضای مشخص

در بین منابع، یا کتابخانه شخصی مجازی، فراهم کرده است که این نوع کتابخانه شخصی مجازی، ترکیبی از راهنمای شبکه‌ای برای منابع، دسترسی به بسته‌ها و فهرست سرورهای آموزشی و استفاده از پست الکترونیکی برای ارتباط با گروه‌هایی با علاقه مشترک در سراسر جهان خواهد بود که این امر چالش مهمی برای آینده کتابخانه‌های عمومی است (۹: ۲۰۱). کتابخانه‌های عمومی آینده، خواهند توانست، کتابخانه‌های عمومی دیجیتال خود را برای ارائه خدمات به همه نسل‌ها با توجه به مشخصات زیر برای هر شخصی، اختصاصی‌تر کنند:

۱. توانایی‌های شناختی، مانند سبک‌های یادگیری، درک؛
۲. تفاوت‌های فردی مانند تجربه آموزش، سن، جنس؛
۳. الگوهای رفتاری فردی و گروهی و تاریخی؛
۴. حوزه موضوعی مانند مهندسی، هنر، بهداشت؛
۵. نوع تکلیف کاری مانند نوشتن یک مقاله، انتخاب یک فیلم، برنامه‌ریزی یک روز تعطیل؛
۶. محیط‌های کاری مانند دانشگاه، بیمارستان، اداره تجاری، خانه و مانند آن؛ و
۷. موارد فوق‌الذکر در طول زمان (۷: ۱۰).

هنگامی که اسناد الکترونیکی با اسناد کاغذی مقایسه می‌شوند از بین چهار نقش حفاظت و نگهداری، نقش توزیعی، نقش کتابشناختی، و نقش نمادی (سمبولیک)،

نقش توزیعی برجسته‌تر است، زیرا که نقش توزیعی مجموعه‌ای است که بخش اعظم هزینه‌های اجرایی و فضاهاى مورد نیاز کتابخانه کاغذی و خودکار را به خود اختصاص می‌دهد. اسناد الکترونیکی در نقش توزیعی، مزایای ویژه‌ای دارند زیرا محلی که بخش اعظم هزینه‌های اجرایی و فضای را می‌گیرد، دیگر لازم نیست (۱: ۸۷-۸۸). اسناد الکترونیکی که در کتابخانه‌های عمومی آینده کاربرد خواهند داشت باید استاندارد باشند. برای فهرستنویسی اسناد الکترونیکی، استانداردهایی مورد نیاز است. برای انتقال اسناد الکترونیکی به قالب‌های ارتباطی نیاز داریم. توافقنامه‌های معتبر و سازگار با ارتباطات راه دور اهمیت زیادی دارند. برای توسعه و انطباق استانداردهای ملی و بین‌المللی سازگار با نویسه‌ها، تصاویر، اسناد، و ارتباطات راه دور کارهای زیادی باید انجام شود (۱: ۷۷).

خدمات کتابخانه‌ای، ارزش استفاده از دسترسی شبکه‌ای را تشخیص داده و کم‌کم کار خود را از سیستم ۱۵۰ ساله ساختمان محور به سیستم شبکه‌ای سوق داده است که این کارها مقدمه‌ای برای طرح «کتابخانه بدون دیوار» یا «مکانی مجازی» برای کتابخانه عمومی است (۹: ۲۰۱). با شبکه‌ای شدن کتابخانه عمومی، محدودیت مکانی (محصور در چهار دیواری) و محدودیت زمانی (ساعات کاری کتابخانه) از بین خواهد رفت. بسیاری از کتابخانه‌های عمومی به صورت مراکز کنترل از راه دور

اداره خواهند شد. البته مردم در آینده به جاهایی برای استفاده از فناوری‌ها، دسترسی به شبکه و یادگیری مهارت‌های جدید نیاز خواهند داشت که کتابخانه‌های عمومی آینده، چنین جایی خواهند بود. همچنین کتابخانه عمومی می‌تواند محلی برای دسترسی عمومی برای مطالعه و جست‌وجو و جایی برای معاشرت مردم با یکدیگر باشد که این امر خلأ عاطفی ناشی از فناوری‌های رایانه‌ای را از بین خواهد برد.

البته استفاده از شبکه‌های فصلی رایانه‌ای خالی از اشکال نیست که در زیرساخت‌های کتابخانه‌های عمومی آینده باید برطرف شود. این مشکلات عبارتند از: مشکلات دستیابی، کثرت رابط‌های کاربر (interface)، مراحل پیچیده ورود به سیستم، عدم راهنمایی (Help)، بازیابی اطلاعات نامربوط یا عدم بازیابی، و کمک بسیار اندک (۴: ۱۱۰).

با شبکه‌ای شدن و تبدیل کتابخانه عمومی به یک مرکز اطلاعاتی و استفاده گسترده آن از سیستم‌های اطلاعاتی، لزوم تأمین امنیت دسترسی برای کتابخانه مطرح می‌شود. خطراتی که شبکه اطلاعات را در کتابخانه عمومی تهدید می‌کند عبارتند از:

۱. نفوذ غیرمجاز و سرقت،
۲. استفاده غیرمجاز،
۳. نابودی و خرابکاری در شبکه کتابخانه عمومی، و
۴. بررسی غیرمجاز مشخصات فردی و پرونده هریک از اعضا که مخالف اصول اخلاق حرفه‌ای کتابخانه‌های عمومی در مورد حفظ اسرار و اطلاعات شخصی هریک از

اعضای کتابخانه است.

برای پیشگیری از این نوع تهدیدات، در کتابخانه‌های عمومی دیجیتال آینده برای دسترسی به مواد دیجیتالی کتابخانه، کاربر باید از سه مرحله بررسی بگذارد:

۱. هویت^۷ کاربر، یعنی معرفی کاربر با فراهم کردن ابزارهایی چون واژه عبور؛
۲. تأیید صحت^۸ کاربر، با ابزارهایی چون کارت هوشمند یا تراشه هویت، امضاء یا یک الگوی صوتی کاربر؛
۳. اجازه^۹ کاربر یعنی تأیید سطح یا درجه مجاز برای استفاده کاربر (۱۲ : ۵۷۶).

نتیجه گیری

کتابخانه‌های عمومی جزء ملزومات یک جامعه مردم‌سالار و آزاد هستند. اصولاً آزادی و آبادی هر جامعه‌ای مرهون خدمات کتابخانه عمومی است، در طول مقاله، روشن شد که اهداف کتابخانه‌های عمومی چون توسعه و اعتلای دانش، تأمین اوقات فراغت، بهسازی رفتارهای فردی و اجتماعی، درک و شناخت هنر، اعتلای استعدادها و خلاقیت‌ها، ارتقای توانایی‌ها، کمک برای بهتر بودن فرد در جامعه، خودآموزی، سوادآموزی، و آموزش سواد اطلاعاتی، در آینده به صورت کامل‌تر و بهتر از حال، قابل دسترسی است، زیرا فناوری‌های جدید امکان آنها را برای ما فراهم می‌سازد. کتابخانه را باید یک سیستم فرض کرد، از آنجا که هر سیستمی برای

خود چرخه حیات خاصی دارد، پس چرخه حیات کتابخانه نیز به عنوان یک سیستم باید در دوره‌های خاصی بررسی شده و در صورت لزوم، سیستم خاصی برای ارائه خدمات بهتر و بهره‌وری بیشتر، جایگزین آن شود.

کتابخانه‌های اولیه، که منابع خود را در مخزن گردآوری می‌کردند، موجودیتی ساکن بودند که جوابگوی نیاز عصر حاضر و آینده نیستند. حرکت منابع کتابخانه‌ای، تجدید دائمی موجودی همپای تولید بیشتر و متنوع‌تر، حرکت کتاب‌های محبوس شده به صورت الکترونیکی یا مجازی، و محدود نشدن آنها به اتاق مطالعه و گردش و جریان آنها در میان مردم برای استفاده و ارائه خدمات به مردم، به هر شکلی و در هر مکانی و در هر زمانی، از ارکان کتابخانه‌های عمومی آینده خواهد بود. این امور میسر نخواهد بود مگر با استفاده از ویژگی‌های جدید تلماتیک و فناوری اطلاعات و ارتباطات.

درحالی‌که هدف دیروز و امروز کتابخانه‌های عمومی برقراری رابطه میان مردم یک روستا، شهر، استان، و کشور بود؛ کتابخانه‌های عمومی فردا، هدف دیگری چون ارتباط جهانی فرهنگ‌ها و تمدن‌ها را پیگیری می‌کند و این هدف میسر نخواهد بود مگر با استفاده از قابلیت‌های عصر پست مدرن و احترام و خدمت‌گذاری به

7. Identification

8. Authorization

9. Authentication

تمام فرهنگ‌ها، ملت‌ها، و عقاید برای نزدیکی هر چه بیشتر آنها برای تحقق صلح و همکاری جهانی.

کتابخانه‌های عمومی باید علاوه بر ارتقای سطح خود، با چالش‌های جدیدی چون پراکندگی جغرافیایی اطلاعات، انبوهی اطلاعات، سرعت روزآمدی، تنوع موضوعی بین رشته‌ها و تنوع زبانی روبه‌رو شوند و این رویارویی بیشتر خواهد بود.

منابع

۱. باکلند، مایکل. *کتابخانه‌های آینده*. ترجمه بابک پرتو. تهران: کتابدار، ۱۳۷۹.
۲. سلطانی، پوری؛ راستین، فروردین. *دانشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*. تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۷۹.
۳. علی اکبر زاده، هیلان. «کتابداران قرن بیست و یکم». *فصلنامه کتاب*، دوره نهم، ۱ (بهار ۱۳۷۷): ۹۸-۱۰۴.
۴. مایکل، جیمز. «پاسخی به انقلاب اطلاعات: حرکتی به سوی کتابخانه‌های بدون دیوار». ترجمه محمود سالاری. *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، دوره دوم، ۳ (پاییز ۱۳۸۱): ۱۰۷-۱۱۷.
۵. مزینانی، علی. *کتابخانه و کتابداری*. تهران: سمت، ۱۳۷۹.
۶. میر حسینی، زهره. «نقش کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگ کتابخوانی». *پیام کتابخانه*، دوره چهارم، ۱ و ۲ (بهار و زمستان ۱۳۷۳): ۲۲-۲۷.
۷. ویستو، توئولا. «تلماتیک، دموکراسی و

کتابخانه». ترجمه محمدحسن رجبی. در *گزیده مقالات ایفلا ۹۶* (چین: ۲۵-۳۱ اوت ۱۹۹۶). زیر نظر عباس حری، به همت تاج‌الملوک ارجمند. تهران: کتابخانه ملی ایران، ۱۳۷۶، ص ۱۷۹-۱۹۰.

۸. هوئله، دالارس م. «کنترل اطلاعات الکترونیکی: تغییر نقش کتابداران». ترجمه امیر غایی. در *گزیده مقالات ایفلا ۹۵* (ترکیه: ۲۰-۲۶ اوت ۱۹۹۵). زیر نظر عباس حری، به همت تاج‌الملوک ارجمند. تهران: کتابخانه ملی ایران، ۱۳۷۵، ص ۲۳۳-۲۳۶.

9. Batt, Chris. "The clapham Junction of knowledge: The public library in the next century". In *Information policy in the electronic age*. Edited by Maureen Grieves. London: Bowker, Saur, 1998. pp. 192-201.

10. Callan, Jamie ... [et al]. "Personalisation & recommender systems in digital libraries". *Join NSF-EU DELOS working group report may 2003*. [online]. Available: [www. Ercim.Org/publication/Ws-proceedings / Delos-NSF/personalisation.PDF](http://www.Ercim.Org/publication/Ws-proceedings/Delos-NSF/personalisation.PDF).

11. Hughes-Hassel, Miller; Tickman, Erika. "Public library websites for young adults: meeting the needs of today's teens online". *Library and Information Science Research*, No. 25 (2003): 143-156.

12. Mcleod, Reymond Jr. *Management*

information systems. New Jersey: Prentice Hall, upper saddle River, 1998.

تاریخ دریافت: ۱۳۸۲/۱۲/۱۸

